

บางมูลนาก เป็นชื่ออำเภอหนึ่งของจังหวัดพิจิตร มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านฝั่งตะวันออก อยู่ห่างจากจังหวัดพิจิตรทางรถไฟ ๕๐ กม. และทางรถยนต์ ๕๒ กม.

ก่อนที่จะมาเป็นอำเภอบางมูลนากในปัจจุบันนี้นั้นท้องที่อำเภอบางมูลนากในอดีตเคยเป็นเมืองภูมิมาก่อน ซึ่งมีทำการอยู่ที่บ้านหนองเต่า ตำบลภูมิ จากคำเล่ากันต่อๆมาแต่โบราณว่ามีพระธรรมยา เป็นผู้ว่าราชการเมือง ตั้งแต่สมัยใดอาจจะเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือสมัยอยุธยาก็ได้ ปัจจุบันมีผู้สร้างศาลพระธรรมยาที่วัดหนองเต่า ตำบลภูมิ มีคนนับถือกันมากและมีคน बनบ้านศาลกล่าวกันอยู่เสมอ

จากหลักฐานที่พอจะค้นคว้าได้เกี่ยวกับเมืองภูมิ ก็คือจากใบบอกเมืองพิจิตรศักราช ๑๒๕๑ (พ.ศ.๒๔๓๒) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้กล่าวว่า " พระณรงค์เรืองเดช" เป็นผู้ว่าราชการกรมการเมืองภูมิ และได้กล่าวถึงคำเล่าสืบมาแต่โบราณเกี่ยวกับเมืองภูมิ การเก็บภาษีอากรด้วย สำหรับใบบอกเมืองพิจิตรนี้นับว่าน่าสนใจยิ่ง ซึ่งจะกล่าวไว้เป็นบางตอนดังนี้

ข้าพเจ้าหลวงศรีสงคราม ปลัดผู้รักษาเมืองและกรมการเมืองพิจิตร บอกปรนนิบัตรลงมายังท่านออกพันนาย เวน ขอได้นำขึ้นกราบเรียนแด่ พลน หัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลาทราบ ด้วย แต่ตั้งข้าพเจ้าขึ้นไปรับรับราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ ณ เมืองพิจิตร หามีข้าหลวง เสนา ภาษีอากร ไปเก็บค่านาภาษีอากรแก่ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมือง และราษฎรในแขวงเมืองภูมิขึ้นเมืองพิจิตรไม่ข้าพเจ้าจึงได้แต่ถาม พระณรงค์เรืองเดช ผู้ว่าราชการกรมการเมืองภูมิฯ ให้ถ้อยคำแจ้งความว่าเป็นคำเล่าลือต่อกันมาแต่โบราณ พระธรรมยาเป็นผู้ว่าราชการเมืองภูมิ ครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดมิได้ปรากฏ พระเจ้าแผ่นดินโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกพระราชทาน ค่านาภาษีอากรใจแขวงเมืองภูมิให้แก่พระธรรมยาฯ ถึงแก่กรรมแล้ว เป็นเทพารักษ์อยู่ที่เมืองภูมิราษฎรนับถือ พระธรรมยาเทพารักษ์ว่า ศักดิ์สิทธิ์ จึงหาได้มีข้าหลวงเสนาเจ้าภาษีอากรไปเก็บค่านาภาษีอากรกับราษฎรในแขวงเมืองภูมิ...

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองภูมิ เป็นเมืองขึ้นเมืองพิจิตร และมีผู้ว่าราชการเมือง ชื่อพระณรงค์ เรืองเดช ตรงกับใบบอกเมืองพิจิตรที่กล่าวไว้ตอนต้น

ต่อมา ร.ศ.๑๒๒ (พ.ศ.๒๔๔๖) การปันแขวงปกครองหัวเมือง ได้กล่าวว่าเมืองพิจิตรแบ่งเป็น ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมือง บางคลาน และเมืองภูมิ จึงเห็นได้ว่าเมืองพิจิตรแบ่งเป็น ๓ อำเภอ และเมืองภูมิก็กลายเป็นอำเภอหนึ่งของเมืองพิจิตรไปแล้ว แต่ก็ยังใช้เมืองภูมิอยู่ เข้าใจว่าตอนนี้ที่ว่าการอำเภอคงยังตั้งอยู่ที่บ้านหนองเต่า ตำบลภูมิ

ต่อมา พ.ศ.๒๕๔๐ จึงย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตก เหนือวัดบางมูลนาก เข้าใจว่าเป็นบริเวณที่ตั้งโรงเรียนบางมูลนากภูมิวิทยาคมในปัจจุบันเมื่อย้ายมาตั้งที่ว่าการอำเภอใหม่นี้ คงใช้ชื่ออำเภอภูมิอย่างเดิมไม่ได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบางมูลนาก จากหลักฐานเรื่องนี้จะพบในพระราชหัตถเลขาคราวสมเด็จพระมหาลายนายเหนือในรัชกาลที่ ๕ กับรายงานตรวจราชการมณฑลพิษณุโลกของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

ในพระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ ๕ นั้น ปรา

กฏในฉบับที่ ๘ ลงวันที่ ๑๒ ตุลาคม ร.ศ.๑๒๐ (พ.ศ.๒๔๔๔) มีข้อความตอนหนึ่งว่า

อนุสนธิ รายงานเวลา ออกเรือเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ฝนตกพรำตลอดวันยังค้ำน้ำที่ได้ลดลงครั้งหนึ่งกลับขึ้นมาถึงพลับพลาบางมูลนากเหนือที่ว่าการอำเภอเมืองภูมิเวลาบ่าย ๓ โมง ไปดูที่ว่าการอำเภอทำเรียบร้อยหมุดจด มีคันดินกว้างขวาง สนามหญ้าทำดี มีออฟฟิศไปรษณีย์โทรเลขตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ทำหมุดจดเหมือนกัน

สำหรับรายงานตรวจราชการมณฑลพิษณุโลกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ร.ศ.๑๑๙ (พ.ศ.๒๔๔๓) ถึงวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ.๑๒๐ (พ.ศ.๒๔๔๔)

มีข้อความตอนหนึ่งว่า เวลาบ่าย ๒ โมงถึงที่พักบางมูลนาก พบพระยา

ศรีสุริยราชวรานุวัติ ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลพิษณุโลก มาคอยรับอยู่ที่นั่น ได้ขึ้นตรวจอำเภอเมืองภูมิซึ่งตั้งที่ว่าการที่บางมูลนากนี้

หลวงศรีสงครามเป็นนายอำเภอเพิ่งมาอยู่ใหม่

จากข้อความในรายงานนี้ จะเห็นว่า เมื่อมีการย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งใหม่ที่บางมูลนากนี้ยังคงใช้ชื่ออำเภอเมืองภูมิอยู่จนกระทั่งวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๕๕ กระทรวงมหาดไทยได้มีประกาศใช้ชื่ออำเภอที่เปลี่ยนใหม่ให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ สำหรับที่ว่าการอำเภอเมืองภูมิ ตั้งอยู่ที่บางมูลนาก จึงเปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอบางมูลนาก ในปี พ.ศ.๒๔๕๕ นี้ด้วย

สำหรับชื่อ บางมูลนาก นี้ เดิมเรียกว่า บางชันาก เล่ากันว่า เดิมทีคลองบุษบง (เหนือตลาดบางมูลนาก) มีนาขุมชุมมาก และได้ชี้ไว้เกื่อนกลาดคลองและหมู่บ้านนี้จึงเรียกว่า บางชันาก ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น บางมูลนาก แต่ในรายงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมีว่า ได้กลายเป็นบางบุญนาก ถ้าเป็นเช่นนั้นก็แสดงว่าตอนหลังได้กลายเป็นบางมูลนากอย่างเดิม เพราะปัจจุบันก็ยังเรียกบางมูลนากอยู่